

Княгиня Острозька

Про книгу

Народившись, вона одразу стала найбагатшою спадкоємицею Польсько-Литовської держави. Єлизавета – майбутня княгиня Гальшка Острозька, донька Беати Косцелецької та покійного князя Іллі Острозького. Про шлюб із Гальшкою мріяли представники найзаможніших магнатських родів. Їх манила краса та багатство Гальшки. Коли дівчині виповнилося тринадцять, її опікун, князь Василь Острозький, вирішує одружити Гальшку із князем Димитром Сангушком. Беата протриває цьому шлюбові – й зрештою Сангушко бере штурмом її замок в Острозі й викрадає Гальшку. Молоді вінчаються й тікають до Богемії. Дізнавшись про це, Беата рушає до короля Сигізмунда Августа, благаючи його повернути юну княгиню. Усе це обернеться для Гальшки першим ударом долі. Бо щоб повернути її, люди короля виконають ще одне таємне та страшне прохання Беати.

МАРІЯ ТКАЧІВСЬКА
КНЯГИНЯ ОСТРОЗЬКА

КСД

Марія Ткачівська

КНЯЗИНЯ ОСТРОЗЬКА

РОМАН

ХАРКІВ
2021 КСД

Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»
2021

ISBN 978-617-12-9012-9 (epub)

Жодну з частин цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва

Електронна версія зроблена за виданням:

Дизайнер обкладинки Євген Вдовиченко

Ткачівська М.

Т48 Княгиня Острозька : роман / Марія Ткачівська. — Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2021. — 480 с.

ISBN 978-617-12-8870-6

Народившись, вона одразу стала найбагатшою спадкоємицею Польсько-Литовської держави. Єлизавета — майбутня княгиня Гальшка Острозька, донька Беати Косцелєцької та покійного князя Іллі Острозького. Про шлюб із Гальшкою мріяли представники найзаможніших магнатських родів. Їх манили краса та багатство Гальшки. Коли дівчині виповнилося тринадцять, її опікун, князь Василь Острозький, вирішує одружити Гальшку із князем Дмитром Сангушком. Беата протривить цьому шлюбові — й зрештою Сангушко бере штурмом її замок в Острозі й викрадає Гальшку. Молоді вінчаються й тікають до Богемії. Дізнавшись про це, Беата рушає до короля Сигізмунда Августа, благаючи його повернути юну княгиню. Усе це обернеться для Гальшки першим ударом долі. Бо щоб повернути її, люди короля виконують ще одне таємне та страшне прохання Беати.

УДК 821.161.2

© Ткачівська М. Р., 2021

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», видання українською мовою, 2021

© Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», художнє оформлення, 2021

ПРОЛОГ

Краків. Вавель. 1518 рік

У високому срібному канделябрі горіли свічки. Їхнє хитке полум'я вигиналося біля прочиненого вікна й кидало світло на пишне королівське ложе. Воно м'яко освітлювало два силуети, які лежали один біля одного, немов чужі. Погляд короля міцно тримався якоїсь плямки на стелі, що ніяк не відпускала його. Король мовчав. Катажина поклала Сигізмундові I голову на плече і заплющила очі. «Чому він сьогодні увесь час мовчить?» Їй хотілося перепинити це дивне мовчання, що друзками надщербленого щастя впиалося їй у серце! Хіба вона, досі горда і непоступлива, не почне першою розмову і не скаже володареві те, що розпинає її груди вже котрий місяць?

«Тік-так», — голосно поцокував годинник.

Катажина розплющила очі, поправила рукою пурпурову габу й зупинилася поглядом на тій самісінькій плямці на стелі. Золото її довгого волосся тонкими змійками розповзлося по оголеному тілі, шовкових ясиках, оксамитових ладанках та раменах її володаря. По тих дужих раменах, які мали тримати не тільки Вавель та Краків, а й усе Польське королівство та Литовське князівство. Катажина закинула волосся назад, схилила голову на свій тендітний лікоть і торкнулася пальчиком розпашілої щоки короля. Підданки теж роблять підданцями своїх володарів.

Які дивні крила неспокою витали сьогодні в королівській ложниці¹! Яка вперта тривога скувала уста! Ця ніч була іншою, ніж ті, що досі. Катажина Косцелецька знала, що фаворитка короля — це змінна карта. Рано чи пізно це мало трапитися. Невже сьогодні? Невже вона більше не полетить зоряним шляхом в обійми володаря, не зігріє його палким янтарем своїх очей, не впаде у прірву едемських гріхів? «Хочу, щоб усе було по-старому», — шепотіла вона до зір у вікні. Катажина погладила пальцями шовкову габу: на ній ти солодила повелителеві п'ятнадцять літ, тут він задихався в шовковім похміллі твоїх ласк і цілунків. А що тепер? Невже це та завіса, якої ти боялася всі ці роки, прокидаючись щоранку?

Хіба важко було передбачити, що це остання ніч у ложниці короля? Катажина лагідно погладила посивілі пасма володаря, що спадали на шовкові подушечки, і малювала навколо себе марево мрій, які ніколи не стануть реальністю. Сигізмунд I здогадувався, про що думає Катажина, але не зводив очей із тієї невидимої цятки на стелі, яка викрадала його думки. Він почув, як Катажина зітхнула.

«Тік-так», — задихався час.

Навіть перед королевим весіллям із першою дружиною Барбарою Запольською в неї так не калатало серце. А тут — вистрибує з грудей, наче відчуває, що хтось зводить перед нею височенні мури. Катажина поклала голову на подушку і заплющила очі. Світ утікав з-під її ніг. Ось і дочекалася, Катажино! «Невже все закінчилося?» Ти ще ніколи так не задихалася від цього запаху жасмину, ніколи так не ховала очей від короля, як у цю дивну ніч. Ти завжди розуміла, що він — один із наймогутніших володарів Європи, з Божої ласки король Польський і Великий князь Литовський, Великий князь Руський з династії Ягеллонів, переможець Тевтонського ордену Сигізмунд I! Саме в такому порядку перелічують його титули. І серед сотень тисяч красунь він обрав для себе тебе! Ти, Катажина Косцелецька — фаворитка, метреска, улюблена жінка короля, його вірна подруга впродовж п'ятнадцяти літ. Хіба цього мало?

Ти народила йому четверо дітей. Жодна інша жінка не має стільки привілеїв. Окрім королеви, звісно. Та після смерті королеви Барбари Запольської Сигізмунда наче підмінив хто. Значить, любив її. Дурненька, ну як король може проміняти законну дружину на фаворитку? Ти ж сама бачила, як він люб'язно ставився до неї. Він писав їй із походів листи, і вона, як і ти, чекала його з далеких доріг, позираючи на шлях до Вавеля. Та коли повелитель вертався додому, то вже за три дні прислав по тебе карету, і ви цілі ночі купалися в жасминних пахоцях кохання.

Згадка про Барбару Запольську навіяла на Катажину ще більше суму: королева була м'якою й доброю. Скільки часу вона провела на самоті у Вільні², поки король був на війні з Великим московським князівством! Кажуть, її молитви вберегли Сигізмунда I та принесли перемогу під Оршею. Катажина ставала сентиментальною, коли згадувала про королеву: сердешна таки не перебула пологів. Вона на двадцять три роки молодша від короля і лише на три роки старша від

Катажининоного сина Януша, а вже відійшла в засвіти. І треба ж, щоб це сталося саме того року, коли Катажина народила їхню з королем Беату.

Вона присунулася ближче. Їй здавалося, що знала кожен сивий волосок, який з'являвся на голові повелителя за ці п'ятнадцять літ, кожну складку його губ. Човником своїх думок вона пливла кожнісінькою зморшкою, яка щороку чимраз глибше розкреслювала чоло короля. Невже вона більше не зможе зцілювати з них утому? Невже... Катажина поклала голову йому на груди й міцно пригорнулася.

— Ти мудра, Катажино, і все розумієш! — нарешті промовив король, наче до цятки на стелі.

— Ви лестите мені, ваша величносте? Гадаєте, я хочу все розуміти? — зібралася з думками Катажина, обернувшись на спину.

— Не гарячкуй, люба, — король не відводив очей від стелі. — Нічого не зміниш. — Він обернувся до Катажини й усміхнувся. — А ти досі вродлива, Катажино. Такою завжди залишишся в моїй уяві.

Сяйво свічок освітлювало широке обличчя короля, його коротко підстрижену густу бороду, тоненькі вуса та прозірливий погляд. Катажина підвела очі на повелителя:

— Чи пригадуєте, ваша королівська величносте, ту ніч, коли ви вперше прислали по мене карету? Ця ніч потопала в зорях... — Катажина рятувалася усмішкою. — Пам'ятаю, коні мчали, наче скажені, хитаючи каретою. Я дивилася у вікно крізь накинену вуаль і уявляла, якою буде наша перша зустріч наодинці, — її погляд губився десь на стелі, на оксамитових порт'єрах. — Ви пам'ятаєте цю зустріч?

— Пам'ятаю. Тоді я ступив у ложницю і побачив тебе край вікна. Ти ще не встигла зняти капелюшка і дивилася на мене крізь золоту вуаль. Твоє волосся розсипалося поверх рожевої сукні. Тоді ще більше приворожила мене твоя врода, Катажино.

— Ви, ваша величносте, досі пам'ятає такі дрібниці?

— Не всі. Але ці пам'ятаю. І запах жасмину пам'ятаю, і твої жарти. Ніхто так не вмів ущипнути, як ти. Тонко, мов лезом.

— Ви, володарю, подарували мені багато приємних хвилин і чотирьох дітей.

— Я турбуюся про них, Катажино, — відповів сухо, змінивши тон.

— Януш уже три роки вивчає римське та канонічне право в університеті Болоньї. І про єпархію для нього теж потурбуюся. Регіна

й Катажина зростають при королівському дворі. Беаті я теж ні в чому не відмовлю. Хіба я тобі обіцяв щось більше?

— Я вдячна вам, повелителю.

— І про мужа для тебе подбав. Тебе взяв за жону великий скарбник Корони, знана людина королівства.

«Знана людина!» Та хіба Катажина не відала, що її покійний чоловік Анджей Косцелецький був великим птахом при дворі? Був старостою Іновроцлава, Бидгощі, Освенцима, Кракова, а ще соляними копальнями у Велічці й Бохні керував. Там досі згадували, як під час однієї з пожеж у копальні він разом зі своїм радником Віфманом опустився в шахту, щоб погасити вогонь. Косцелецький не боявся мозолити руки і до чужого ласим не був. Здається, і до Катажини мав серце. Та що їй тепер із усього цього?

— За те, що умів подбати про королівські фінанси й збільшити доходи Корони, я винагороджував його достойно і завжди був щедрим до нього, — продовжив король. — Пам'ятаєш відлуння при дворі після вашого одруження? Попри все, я і в думці не мав когось слухати. Далі брав Косцелецького з собою у світи: він був талановитим дипломатом.

— Був, — спускалася на землю Катажина.

— Шкода, люба, що він несподівано відійшов у кращі світи.

— Час невблаганний, володарю. Тепер мене найбільше турбує Беатина доля, — дивилася правді в вічі метреса.

— Чому? Вона зростатиме при дворі разом із королівною й отримає добре виховання, як і інші твої діти.

— Вона ще зовсім мала. Ви, ваша величносте, офіційно визнали трьох наших дітей, а от Беату...

— Беату не можу. Вона народилася в шлюбі з Косцелецьким, пані. І вона офіційно — Беата Косцелецька.

— Вона ваша дочка, повелителю, хоча й народилася в шлюбі з іншим. І ви це знаєте. Ви могли б її визнати зараз, коли ви вільний...

— Не смій! Король не буває вільний! — він поквапом сів на крайчик ложа. — Я досі сумую за Барбарою.

— Пробачте, найясніший пане! Знаю про ваш сум, — поклала руки на його плечі й прихилила до них голову.

Після короткої мовчанки, яка видавалася вічністю, Катажина наважилася заговорити про те, що виїдало її зсередини:

— Знаю, що скоро до Кракова прибуде герцогиня Міланська, принцеса неаполітанська Бона Сфорца д'Арагоні з роду Медічі — майбутня королева, — не підводячи очей на короля, мовила Катажина. — Коли вона прибуде, ви не покинете мене, правда?

Метреса не почула відповіді.

Думка про майбутню дружину короля вже кілька місяців гарцювала в Катажининій душі й розбурхувала неспокій. «Кажуть, на гербі Сфорци — дракон. І Бона теж — дракон у людській подобі», — шепталися про неаполітанку при дворі. На тридцять літ молодша від свого володаря. Волосся — золоте руно, вуста — пелюстки троянд, очі — лава Везувію. Чи зможе тепер вона, Катажина Косцелецька, втримати серце й ложе короля, коли всі козири на боці молодшої запальної італійки? Попередня дружина була для Сигізмунда тишею. Катажині це грало на руку. Стільки років ніщо не було на заваді метресі чекати у ложниці на короля, щоб піднести йому на таці принадних рук яблуко спокус. Тоді вона знала, що шлях до серця володаря ще довго вестиме його в сади її принад.

Досі для Катажини були відчинені всі двері Вавеля. А тепер? Невже їй, вірній фаворитці короля, жінці, якій заздрили і яку ненавиділи придворні дами, тепер доведеться покидати цей двір? Він був їй не тільки раєм спокус, а й прихистком: король турбувався про неї. А як тепер буде з новою повелителькою Боною?

Катажині здавалося, що вже відтепер вона бачить цей примарний для неї день — прибуття Бони до Кракова. До нього вже кілька місяців готувалися при дворі: планували церемоніал, обговорювали окрасу вулиць, складали меню, списки запрошених, готували бали, турніри... Скоро прибудуть почесні гості з найвпливовіших дворів Європи, князі, воєводи, маршалки литовські та польські, прихильники Корони... Для урочистої зустрічі й організації церемонії шлюбу Сигізмунд запросив до Вавеля Великого гетьмана Литовського князя Костянтина Острозького: саме під його командуванням чотири роки тому королівство здобуло перемогу в битві з Московією. Гетьман разом з іншими князями, воєводами та вишуканим товариством Корони й Великого Литовського князівства зустрічатиме Бону в Моравиці. 13 квітня його військові загони йтимуть парадним маршем у Кракові, а 18 квітня, у день весілля володаря, для Катажини небо впаде на землю...

Ці дати не давали їй спокою. Вони, наче смальта, вчепилися душі й хапалися за стрілки годинника. Тепер її уява малювала сумні вітражі чужого раю і це фатальне для неї 18 квітня: вулиці в прапорах із драконом Сфорца й гербом Ягеллонів, шляхи в килимах і дорогих гобеленах, як це було шість років тому, коли до Кракова прибула майбутня королева, угорка Барбара Запольська — перша дружина короля Сигізмунда. Назустріч молодій Боні прямуватиме його величність король у пишних пурпурових шатах. І зникнуть у цю мить усі райські сади й посивіють шовкові ночі, і впаде Катажині на серце правічний туман, що заступить дорогу до її володаря. А тим часом сліпуча й пишна неаполітанська принцеса Бона тріумфально окине оком святковий Краків і ступить у рай королівських обіймів. Кожен помах її руки прорікатиме успіх, кожен позирк і крок палитиме ветхі мости.

«Тік-так», — бігли швидше стрілки годинника.

...Катажині, як пораненій лані, уже вчувалися нові голоси, салюти гармат і кляшторні дзвони, вбачався пурпур м'яких килимів. Ось Бона Сфорца в білих весільних шатах із викотом аж до пишних грудей та звабленим полиском оголених пліч крок за кроком ступає до вітваря. Вони з королем повільно вклякають на обидва коліна, до них приступає єпископ, хор співає «Киріє елейсон³», і королівський янгол запалює над ними небо зір... «Хай живе його величність король Сигізмунд І! Хай живе королева Бона Сфорца!» Гетьман Костянтин Острозький, маршалок литовський Юрій Іллінич, знані шляхетні родини із різних країв і країн підносять щедрі дари, чути охання й ахання вельможних пань, шелест парчевих та шовкових суконь, очі засліплює блиск дорогих діадем, коштовних брошок, каблучок, кольє... Перед вітварем очікує ложе для першої шлюбної ночі, звучить клавесин, у світлі свічок полискує глянцем шовків балдахін, що охоплює два фіолетові трони, як це було з королевою Барбарою. І знову величання, вітання, дари... Які незмінні в королів ритуали, навіть якщо в таких «спальнях» нічого не діється...

Грюкіт дверей вихопив Катажину Косцелецьку з її марева. Вона розплющила очі й збагнула, що король щойно покинув ложницю. Катажина підвелася, вдягнула шовкову накидку, підійшла до вікна й глянула в небо. У цю мить вона ясно бачила, як облітають не на

щастя її зорі, як вони сипляться під ноги сумними янтарями мрій і як безборонно, неначе осінній лист, опускаються додолу її крила.

[1](#) Ложниця — спальня (заст.).

[2](#) Вільно — тепер місто Вільнюс, столиця Литви.

[3](#) Киріє елейсон (грец. **Κύριε ἐλέησον**) — християнське молитовне звернення, що означає «Господи, помилуй», «Господи, спаси», «Спаси, Боже».

ЧАСТИНА 1. За шлаєром⁴ щастя

1. Час для наречених

Краків. Вавель. 3 лютого 1539 року. 21 рік по тому

— Алоїзо! Ти ще досі не затягла мій корсет. Скільки можна чекати?

— Я поралася біля ваших спідниць, пані.

— Ти довго порадешся. Давай спершу корсет.

— Ви завжди робили навпаки, пані.

— Сьогодні — не «завжди», Алоїзо. Неси швидше панчішки.

Поки Алоїза виймала зі скрині панчішки, Беата визирнула з вікна. Був ясний зимовий день, коли не тільки сонце, але й сніг, мов потовчене дзеркало, разив очі. Дахи Вавеля вигравали сліпучими блискітками, наче світ одягнувся у срібну весільну парчу. «Нарешті цей день настав! Сьогодні, третього лютого, вона, Беата Косцелецька, стане княгинею Беатою Острозькою!»

Беата вкотре підбігла до дзеркала, припоряджуючи пишні спідні юпки. Камеристки⁵ ледь устигали за нею. Від самісінького ранку все крутилося навколо її причепурювання. Навіть королева Бона Сфорца приставила свою камеристку, щоб та глянула, чи в Беати все гаразд. Та мовчки споглядала всю цю катавасію й чекала, щоб нарешті додати красунечці-нареченій фінальний королівський шліф.

Беата покладалася на свою камеристку Алоїзу.

— Ну ж бо, швидше, — наказувала Алоїза помічницям Павлині та Аделії, беручись до найважливішого етапу прибирання нареченої.

Молоденькі помічниці вже тримали сукню наготові. Нарешті Беата, мов білий ангел, стояла посередині покоїв.

Вона вкотре покрутилася перед дзеркалом і похитала головою:

— Ось тут ще трохи недобре, Алоїзо. Тут також підбери, а тут — потягни! І тісніше зашнуруй корсет. Ще тісніше, — повторювала Беата, набираючи повні груди повітря і втягуючи мало не до хребта живіт.

Алоїза взялася сильніше смикати за тоненькі білі шнурівки корсетки:

— Уже більше не йде, пані. Ви можете знепритомніти.

Беата закопилила губу й незадоволено глянула на Алоїзу.

— Придворна модистка все виміряла до рубчика. Може, у пані перед весіллям трохи додалося до талії? — почула за плечима голос камеристки королеви Бони, якій теж палець у рот не клади.

— Додалося? — фиркнула Беата. — Тут усім до моєї талії, як сім верст до небес! — просичала крізь зуби.

Нарешті сукня лягла, мов вилита! Залишилося припудрити носик, вибрати парфуми, вдягнути намисто, золоту діадему, каблучку, зав'язати на атласних черевичках срібні стрічки. Потім іще десять разів перев'язати їх, щоб було так, як цього хоче Беата. Далі двадцять разів поправити діадему, підтягнути панчішки, підправити шпильки.

Королівський цирульник пан Боніфацій досі стояв напоготові, щоб укотре перевірити свій витвір мистецтва.

Беата зиркнула на себе в дзеркало: Ілля буде на сьомому небі. Ради неї, Беати Косцелецької, він відмовився від шлюбу з красунечкою Барбарою Радзивілл. «Подейкують, буцімто Барбара — найвродливіша у Великім князівстві Литовськім. Вони ще не бачили, що таке справжня врода!» — гордо глянула на себе Беата й високо задерла носа.

Давненько на Вавелі не святкували весіль, тільки бали. А тут дві події відразу: заручини королівни Ізабелли з угорським королем Яношем Запольєю та весілля Беати і князя Іллі.

Про весілля Беати Косцелецької та князя Іллі Острозького вже три місяці говорили у Вавелі. Беата — золота намистина у скарбничці королівського двору, стигле яблуко для князівських рук. «Слід негайно видавати її заміж, — не раз нагадувала королева Бона своєму чоловікові Сигізмундові Першому. — Щось довгенько засиджується ця ваша красуня. Їй уже двадцять чотири минуло».

Беата Косцелецька звикла до блиску й розкоші. Вона виростала при королівському дворі разом із королівнами і змалечку вбирала манери монархів та осягала їхні правила гри й інтриги. Ніхто, крім народжених у шлюбі королівських дітей, не міг претендувати на спадок повелителя. Беата теж. Та для позашлюбних дітей короля навчання, прислуга, турбота про одруження були законом. У них були власні вчителі, вихователі, слуги, кухарі, навіть блазні й пажі.

Королева Бона Сфорца не раз брала Беату Косцелецьку з собою в подорожі, відчиняючи перед нею таємні двері монаршого життя. Після кожного приїзду вона засвідчувала його величності свою приязнь до Беати й очікувала від нього достойного захоплення і вдячності.

Королева сама підбрала для Беати нареченого. Її карта випала саме на Іллю Острозького. Усе скидалося на випадкову зустріч і кохання, хоча кохання при дворі — не фаворит.

Не одна шляхтянка мріяла стати під вінець із князем Іллею Острозьким! Він мав чим пишатися: що родом, що успіхами, що вродою. І за свої молоді літа вже встиг чимало перемог нажити, і з татарами та московитами шаблями зітнутися. І батькові намісництво й маєтки у спадок отримав.

Коли Ілля прибув до Кракова, коронований принц Сигізмунд-Август із радістю прийняв князя. Вони разом ходили на вечірки, полювання, турніри. Повнили молодечі груди новими вітрами. Молодий князь хотів увібрати в себе цей барвистий світ королівського двору. Він одразу заходився вивчати латину та польську мову, читав, слухав, осягав, веселився і ступав у нові сліди.

Якби не королева Бона Сфорца, хтозна, чи було б при дворі стільки забав та балів. Любителька шику й розкоші, вона вдихала у Краків і Вавель італійський дух, додавала йому свіжого глянцею й пишності, щоб не поступався наймогутнішим королівствам Європи. Королівському дворові відразу припали до душі придворні свята й масковані бали, що відбувалися не тільки в часи карнавалів. Фантазії Бони не було меж: то «День і Ніч», то «Діана й Венера», то «Купідон і Геркулес»... Які тільки назви балів не спадали на думку повелительці Вавеля.

Бона Сфорца не довго роздумувала, як поєднати Іллю з Беатою. Вона влаштувала бал на честь богині полювання Діани. «Тут Ілля вполює свою лань», — передбачила королева. Зрозуміло, що богинею могла бути тільки вона — королева Бона, яка «вкотре мала охопити Краків свіжим вітром, зійти зорею над Вавелем і осліпити двір своїм італійським глянцем». Вона так і сказала своїм придворним: «То тільки

на полотні Тиціана Діана — рахманна й безжурна. Це не про мене!» Бона Сфорца кипіла лавою нових ідей: на цьому балі будуть танці морських німф і бій маскованих левів та тигрів. Та апогей свята королева тримала в таємниці: вона любила сюрпризи.

Коли панство веселилося, враз розчахнулися двері — й до зали ступив величезний драконисько, що сторіччями жив у печерах Вавеля. В очах — лискучі скельця, на спині — страхітливі крила, на плечах — король Крак — той, що сотні літ тому порятував Краків від цього страховиська.

Дракон хитав жаским головищем, грізно блискав очима. Враз він розчахнув скажену пащеку — і всі завмерли: чекали, що спалахне вогонь. Та, на диво ошелешеній публіці, він не метав полум'я, а поважним кроком ступив до її величності Бони Сфорци й гречно схилив перед нею голову.

Король Крак погладив по спині свого «скакуна» і, мов ангел, змахнув у повітрі крилами. Він злетів високим сальто до ніг володарки і простягнув їй білу троянду:

— Це для вас, повелителько Вавеля.

Не вгавали овації, горіли від оплесків долоні, аж поки меткі акробати не скинули з себе плахти дракона й не вийшли з поклоном на середину зали.

Беата щоразу крутилася за крок від Бони, щоб бути в сяйві королевиного блиску. Її личко прикривала елегантна мережана маска зі срібним совиным пір'ям, яку королева сама вибрала для своєї підопічної. Коли Бона Сфорца поплескала в долоні, всі затихли. Вона підійшла ближче до Беати.

— Пані й панове. Богиня полювання має сьогодні обрати королеву птахів. Я обираю сову — символ мудрості й пізнання! — оголосила Бона.

Зала вибухнула оплесками. Цього разу вони належали королеві птахів — Беаті Косцелецькій. Бона Сфорца щось нашептала своїй вихованці, киваючи на князя Іллю. Звісно, що Беата вже знала, хто ховався за маскою яструба.

— А ви сьогодні — справжня королева! — приступив ближче князь Ілля. — Браво!

— Ви весь вечір наставляєте на мене свій лук, вельможний пане, — промовила Беата, обернувшись до Острозького.

— Я краще володію шаблею та ланцем, вельможна пані, — ховав свою усмішку за машкару яструба Ілля. — Та заради вашого серця я готовий навчитися гострити стріли, — загравав він із незнайомкою, заглядаючи у глянець очей під маскою.

— Ви легко розкидаєтеся такими словами, пане. А якщо я повірю? — підвела голову Беата, помахуючи віялом.

— Бачу, в яструба й сови багато спільного. То, може, час податися кудись на спільне полювання, — фліртував молодий князь.

— Ви впевнені, що саме хижу птаху шукаєте, вельможний пане?

— Здається, я той, кого шукаєте ви, — метнув першу стрілу князь Острозький.

— Ви надто сміливий, пане. А якщо за совиною маскою старе і страшне відьмисько?

— Це саме те, що мені треба, — він узяв руку маскованої пані й підніс до губ. — У неділю чекаю вас на королівському полюванні.

— Бачу, ви нетерплячий. Гадаєте, що впізнаєте мене без машкари?

— У вас на капелюшку буде пір'я сови, а в мене — яструба. Ось і домовилися, — тиснув князь.

— А ви наполегливий, пане. Я ще не сказала «так», а ви вже відповіли за мене.

— Хто надто довго чекає на пташку, той бачить, як вона втікає у клітку до іншого, — усміхнувся Ілля.

Князь Ілля Острозький любив королівський і князівський привілей — полювання. Ця пристрасть у нього ще з Острога. Правда, все давно вже було не так, як у добрі давні часи, коли князь чи король мав засвідчити народові захист від лютого звіра. Тепер це було ловецтвом трофеїв.

У неділю Беата нікуди не поїхала. Вона знала, чим ущипнути свого ловеласа.

«Лань ніколи сама не йде в руки єгера. Він має вдень і вночі відчувати неспокій, аж поки не збагне, що не може без неї», — навчала Бона Сфорца.

Беата поглядала з вікна, коли король зі своєю свитою виїжджав із двору. Князь Ілля щоразу озирався, але дами з пір'ям сови на капелюшку так і не знайшов.

Свою незнайомку він побачив аж за місяць на наступному полюванні в колі королівен. Саме в однієї з них на капелюшку було

перо яструба. «Чому не сови? Можливо, це не вона?»

Ілля наздогнав її, коли почав даленіти в глибині лісу гавкіт гончих псів, які гнали диких кабанів чи косуль.

— То чому вельможна панна минулого разу злегковажила моє запрошення? Я чекав на вас, — почав Ілля Острозький.

— Злегковажила? А якщо я не та, кого ви шукаєте? — покрутила головою Беата.

— Чи міг би я сплутати з кимсь іншим таку шляхетну панну? Ваш голос, наче пучок стріл, уже місяць поколює мої груди. То чому ви не прийшли минулого разу?

— Хіба пташка так легко летить у руки єгера?!

— Ви бачите в мені тільки єгера? — загравав князь.

— Світ оманливий, пане. Іноді краще триматися від яструба на відстані.

Вони повільно їхали широкою стежкою, не поспішаючи наздогнати інших. Беата добре знала ці місця для полювань. Тут було доволі затишних місцин, де можна пройтися пішки, вдихаючи фіміам соснового лісу. Здалеку доносилися гавкіт собак та вигуки щасливих ловців, а зовсім поруч зав'язувалася брунька нових відчуттів, на які вже чекала маківка сьомого неба.

Коні зупинилися біля стежки. Ілля перший зістрибнув з коня. Князь підійшов до Беати й галантно торкнувся її граційної руки. Дівчина нахилилася, і змійки її золотого волосся обвили його голову. Він уперше відчув її подих. Так близько, що Ілля незчувся, як своїми вустами торкнувся її вуст.

Десь неподалік королівська свита стала до обідньої трапези. Дзвеніли гучні голоси, здіймалися срібні кухлі. Обік обгризали кості гончі пси. Невтомний вітер погойдував ветхі крони дерев, колихав високі нетоптані трави. А десь поруч хрускотів під ногами хмиз і шелестів крильми здивований ангел: він бачив, як тендітна жіноча правиця граційно зривала яблуко в едемському саду.

Після приємного перепочинку королівська свита рушила в дорогу. Кожен повертався з полювання зі своїми трофеями. Ілля та Беата наздогнали свиту при виході з лісу. Вони теж не вертали з порожніми руками. Та чи це був трофей Іллі, чи Беатин — знала тільки Бона.

Беата досі до дрібниць пам'ятала цей бал, і полювання, і Бонину настирливість. Вона добре знала: королева завжди була у всьому обізнана, скрізь мала своїх людей і любила тримати все під контролем. Бона Сфорца турбувалася про всіх позашлюбних дітей короля. Особливо про Беатиного старшого брата Януша, якому батько присвоїв титул «литовського князя» і який отримав Віленське, а згодом і Познанське єпископство. Регіну видали заміж за старосту Хенцин Єроніма Шафранца, відгулявши на Вавелі пишне весілля, Катажина стала графінею Монфорт. Залишилася тільки Беата Косцелецька.

Королева пообіцяла Беаті, що поговорить з королем про князя Іллю. І не тільки тому, що весілля Беати Косцелецької — обов'язок королеви перед дітьми короля від його фаворитки. Вона сама вже нарешті хотіла прилаштувати Беату.

Бона Сфорца була завбачливою та незворушною, освіченою та мудрою. Вона вміла прораховувати кожен свій крок та можливі кроки короля, придворних, навіть володарів інших держав. Нерідко сам король Сигізмунд I не міг їй заперечити.

— Князь Ілля Острозький — добра партія, — промовила королева до короля. — Син Великого гетьмана Литовського Костянтина Острозького. Ілля вже встиг заявити про себе як доблесний воїн. Він продовжив батькові звитяги, воював проти татар та проти Московії. У нього ще все попереду. Він забере Беату до Острога і буде їй опорою.

— Добра партія, кажете? Ви вже все і без мене продумали, люба, — усміхнувся король. — Згоден, що Ілля Острозький — маєтний князь, перейняв усі статки матері, добрячий спадок батька та посади намісника брацлавського і вінницького. Кому така партія не підійде!

— Крім того, що багатий, володарю, він ще й уміє постояти за своє. Ви добре пам'ятаєте, як після смерті батька Ілля забрав від своєї мачухи Олександри Слуцької клейноди та коштовності й посягнув на замок у Турові. Ви, ваша величносте, тоді стали на захист княгині Олександри і змусили князя Іллю все повернути.

— Ви любите інтриги, люба!

— У мене добра пам'ять, володарю.

— Ілля має добре серце, — перевів розмову король. — Коли я просив його взяти під опіку його хворого дядька князя Андрія

Заславського, він залюбки це зробив і отримав третину князевих багатств.

— Чи залюбки, це вже невідомо. Та користь із того мав. Ви, ваша величносте, часто даєте мудрі поради, — підвела підборіддя й усміхнулася королева. — Жартую, володарю! Ви завжди даєте мудрі поради. — Бона зумисне наголосила на слові «завжди». — Ця, наприклад, принесла Іллі немалі статки.

— Ви вмієте ущипнути, люба.

— Тепер, за правління князя Іллі Острозького, і далі зростають латифундії Острожчини, — наче не чула короля Бона. — Якщо ви підтримаєте цей шлюб, Ілля пообіцяв у день заручин переписати Беаті її посаг — понад 33 тисячі золотих і третину своїх маєтків. І це ще до одруження, — з натяком глянула на короля Бона.

— Якщо береться за справу Бона Сфорца, немає сумнівів, що виграш завжди буде. Правда, невідомо, на чию користь, — усміхнувся король.

— Цього разу на вашу користь, володарю, — усміхнулася у відповідь Бона Сфорца. — Усе залишається під нашим контролем. Правда, тут є ще одна дрібничка, — замешкалася володарка Вавеля.

— Невже ви щось недогледіли, люба? Із вашим хистом! — усміхнувся у вус король.

— Пам'ятаєте, ще за життя батько Іллі уклав угоду з гетьманом литовським Юрієм Радзивілом про шлюб сина з його п'ятилітньою дочкою Анною-Єлизаветою. Оскільки Ілля — православний, а Анна — католичка, Радзивілл навіть клопотався перед папою Климентієм II про цей шлюб. Папа, звісно, дозволив. Та при умові, якщо дівчина досягне повноліття й обоє дорослих молодят дадуть на шлюб згоду.

— То як ми можемо одружити князя Іллю з Беатою, якщо в нього є шлюбна угода?

— Анну видали заміж за маршалка Волинської землі Петра Кішку. Тепер гетьман Юрій Радзивілл наполягає, щоб князь Ілля одружився з його молодшою дочкою Барбарою Радзивілл.

— Хіба ми можемо заперечити, люба? Угода є угода.

— Князь Ілля хоче розірвати цю угоду і просити вашої підтримки, — улесливо глянула на короля Бона Сфорца, погладивши його по плечі.

— Розірвання шлюбної угоди плямить князя, — розвів руками король.

— Якщо ви, володарю, підпишете розірвання угоди, то князь Ілля Острозький одружиться з Беатою Косцелецькою. Князь — чудова партія для Беати, ваша величносте.

— Бона Сфорца все продумала. Хіба я можу вам заперечити? Відгуляємо весілля відразу після заручин королівни Ізабелли з королем Угорщини Яношем Запольї.

Сьогодні у Вавелі не тільки сонце золотило двір, а й блиск пишних суконь, намист, каблучок засліплював очі. Хай і не так, як це було два дні тому на церемонії з нагоди заручин найстаршої дочки Сигізмунда та Бони — королівни Ізабелли з королем Угорщини Яношем Запольї. Бона Сфорца тішилася майбутньому Ізабеллиному шлюбові: її серце належало угорцям.

Ще 15 січня з Угорщини до Кракова прибули на конях аж п'ятсот вершників. Для Кракова це було бучне видовище. Всі містяни висипали на вулиці. Люди штовхалися ліктями, щоб глянути на лицарів і вельмож, котрі з повагом скакали містом, убрані у свої обладунки, на яких розвівалися на вітрі великі й розкішні крила з кольорового пір'я; інші їхали в барвистих турецьких шатах, що засліплювали вулиці. Королі вміють приголомшувати не тільки одні одних, а й увесь люд. А після промови підканцлера пана Марциєвського відбувся святковий бенкет. Після заручин королівна мусила терміново відбути до Угорщини, бо саме там планувалося весілля. Сигізмунд I пообіцяв на честь майбутнього шлюбу своєї дочки Ізабелли та на честь пошлюблення Іллі Острозького й Беати лицарський турнір, на який ще треба було чекати до післязавтра.

А сьогодні двір наповнився сотнями цікавих очей, які не могли прогледіти цієї миті. Морозець добряче скубав за щічки, що додавало Беаті рум'янцю і вперше в житті таїло її неспокій. Молодята повільним кроком ступали до катедрального Вавельського собору — базиліки святих Станіслава і Вацлава. Наречена Беата, наче справжня королева, повагом кивала гостям і не приховувала своєї гордості за цей шлюб. Вона ловила кожну усмішку й твердо наступала своїми делікатними атласними черевичками зі срібними бантами мало не на

кожну трояндову пелюстку, кинуту їй під ноги з кошиків святково прибраних вавельських панночок, які мріяли бути на місці нареченої.

Її парчева сукня тісно облягала тоненьку талію, пишні рукави додавали ошатності. На шиї виблискувало кілька низок перлів із алмазами, на пальці — великий перстень, на плечах — накидка з білого футерка⁶.

Біля неї її наречений — князь Ілля Острозький. На ньому біла, шита золотом сорочка, комір-наплічник із коштовностей, розшита сріблом, перлами та дорогим камінням сукмана⁷, підперезана широким поясом зі срібляною пряжкою, зверху гранатова мантия, на боці срібна шабля. «Яка гарна пара!» — було чутно звідусіль.

Беата й Ілля повільно проходили крізь величну арку собору і підіймалися високими сходами до відчинених навстіж дверей базилики. Скільки разів Беата стояла в цьому храмі! Сьогодні тут по обидва боки шерегувалися гості. Сьогодні на неї, Беату Косцелецьку, та на її князя Іллю Острозького дивилися своїми величними саркофагами Владислав Ягайло і Казимир Ягеллончик, Ян Ольбрахт і королева Ядвіґа, на них споглядали з ікон і вітражів усі святі базилики. Десь там, на небі, раділа її мати, Катажина Косцелецька, яка не дочекалася цього дня.

За якусь мить мало розпочатися вінчання.

Королівська родина сиділа на своєму найпочеснішому місці катедри. Ніхто і ніколи не міг бути поважнішим і бажанішим гостем на таких церемоніях, ніж королі. Бона Сфорца сяяла. Вона любила засліплювати: личко — біла лілея, губи — крильця метелика, очі — бездонна й незворушна таємничість. На відкритій шиї — плетений золотий ланцюг, на золотому волоссі — чорний берет із низкою коштовних брошок, у вухах — розкішні довгі сережки. Обшита золотом сукня з пишними рукавами кольору індиго та глибоким декольте підкреслювала її бюст і засвідчувала вишуканий смак і статус. Бона глянула на єпископа й кивнула. Урочистості розпочалися.

Це був їхній час — час наречених!

Беата Косцелецька та князь Ілля Острозький повільно вклякали на червоні подушечки. Беата чула кожнісіньке єпископове слово, та її

думки витали десь у хмарах, над хмарами, над небом. Слова, захоплення, визнання, пієтет — це все видавалося їй таким швидкоплинним, що вона не встигла насолодитися цими важливими для неї миттями. Усі, кого знала Беата, нарікали, що ледь витримували довгі весільні ритуали. А їй хотілося стримати їх, спинити за віжки час, щоб іще побути в цій пишності, у цій увазі. Її отямило слово Іллі «Обіцяю!». «Обіцяю», — повторила Беата.

Хвиля радості підхопила її душу. Разом із переливами славетного дзвона Сигізмунда⁸, який звучав на Вавелі тільки на найбільші свята, Беата відстукувала в собі відгомін щастя, наче мчала думками по східцях вежі, розправляла крила й злітала над катедральним храмом, над Вавелем, над Краковом. Наречена чула, як хор співає «Киріє елейсон», як лунають радісні вигуки і шелестять дорогі парчеві сукні, розшиті перлами та золотом, бачила, як гості кладуть перед молодими дари, як засліплює очі блиск коштовних діадем, кольє...

Пишна королівська зала світилася гостинністю. На стінах — розкішні гобелени, під стелею — коштовні люстри, посередині — пишні столи, накриті дорогими обрусами. Гості сиділи на строго визначених місцях відповідно до рангу й зручності для спілкування. Поруч — танцювальна зала. Звуки клавесина, віоли, флейти, лютні, шоломії⁹ додавали душі легкості та відчуття щастя.

Обслуга не переставала носити таці з запеченими фазанами, перепілками, голубами та всілякою дичиною. Пахощі перцю, мускату, імбиру приємно лоскотали ніс та повівали духом екзотики, а полиск шафрану і куркуми вабив око гурманів. Хай це і не на кожен смак, зате князь Ілля Острозький щедро трусив калиткою. Зрештою, сьогодні його весілля!

Лилися рікою заморські вина, переповнював чаші мед. Світилися гранатовими відлисками високі карафи, було чути дзвін срібних фіалів, ахання молоденьких панночок та поради досвідчених пань, які вже давно осягнули, як бездумно не канути в Лету любові та розсотати клубки Аріадн.

— Хай живе його величність король Сигізмунд I та її величність королева Бона!

— Слава його величності коронованому принцу Сигізмундові-Августу!

— Хай живе його світлість князь Ілля Острозький і її світлість княгиня Беата Острозька!

«Нарешті я — княгиня Беата Острозька!» — завмирало Беатине серце.

— Сто літ! Гірко!

Повнилися вином золото-срібні кубки, пахкотіли на пишних тацях лебеді й перепілки.

Придворні музики вкотре торкнулися лютень і флейт, сплітаючи зі звуків орелю легкості, наче грали для неба. Та коли на подіум ступив хор італійських хлопчиків, гості не переставали кричати «біс». Королева Бона і тут блиснула своїми розкритими фантазіями. Це був її подарунок для Беати та Іллі. Незабаром мали розпочатися танці. Усі вже знали, що, крім полонезу та мазурки, фаворитом сьогоднішнього свята будуть ще й італійські танці. Королеві Боні Сфорці досі не припадали до серця мазурка і краков'як: вона обожнювала гальярдю і тарантелу.

Веселощі мали тривати цілий тиждень. Основне — перебути неділю: процесії, шлюб, молитви, промови, бали... У такий день ні Беата, ні Ілля не думали про ложе любові: той, хто приймає святе причастя, не має права на «гріх».

Час крутився прудким млиночком. Наступний день знову почався із храму та меси. Був святковий обід і бал. Беата збентежено зиркала на годинник. Рожевий лиск на лиці видавав їй трем: вона думала про сьогоднішній вечір і ніч.

До першої шлюбної ночі — рукою подати. Та втома від танців, застіль і ходінь проймала кожну кісточку. Беата валилася з ніг. «Ще трохи», — підбадьорював Ілля: весілля — не тільки веселощі, а й узус, якого конче мусиш дотриматися.

Настав час ложниці¹⁰. Двері було прочинено. Посередині пишніло ложе, вкрите гаптованою сріблом габою. Навколо — крісла, хмарки п'янкх ароматів, наче в едемськiм саду. Вигравали флейти й флюяри, розсипаючи звуки мелодій. Беата й Ілля у своїм святковiм убранні опустились на ложе. Служниці поклали їм під плечі м'які подушки

й накрили до половини габою, поправляючи кожну фалду, наче цієї миті мав зайти з пензлем та фарбами сам Тиціан.

Ложе, мов вавельський трон, чекало на вельможних гостей, які за домірним реєстром мали заходити до ложниці та вітати Беату й Іллю. У розшитих кармінних шатах першим ступив єпископ Краківський Пйотр Гармат. Його молитви лились, мов небесні хорали. Після них витали напутні слова «про вірність і довг, і про вічний келих любові». Відтак єпископ скропив ложе свяченою водою, благословляючи сьогоднішню ніч, наче двері до едему молодой княжой родини.

Тепер уже очі обох — Беати й Іллі втомлено поглядали на годинник, та свято в ложниці ще далеко не знало кінця. Служниці носили карафи й бокали, марципани й лукум. Наближався весільний шарварок: на молодят іще чекали сороміцькі жартунки та вірші, присипані гострим перцем. Сьогодні тут було дозволено все, на що язик мав охоту.

Коли місяць золотим дукатом блиснув над Вавелем і зорі, мов поле золотих хризантем, зацвіли на намітці небес, гості нарешті покинули ложницю. Настав час молодих. ...І ніч накрила їх крилом любові. І потопало серце в серці, рука в руці, щастя в щасті. Беата знала, що завтра моргенгабе¹¹ буде!

Коли вранці новоспечена княгиня Беата Острозька відчинила скриньку й побачила перстень із великим червоним гранатом — винагороду за подаровану першу ніч, її очі засяяли. Вона вдячно схилила голову й натягла на палець новий перстень. Її ноги й серце вели до собору. Там на неї чекав «обряд очищення» від духовних слідів першої справжньої шлюбної ночі.

2. Ключ до перемоги

5 лютого 1539 року. Краків

Був сонячний зимовий ранок. Сніг нагадував про себе голосним хрускотом, та ринкові було до нього байдуже. Навколо мостили собі денне пристановище вози з глиняними горщиками, гарбузами, яблуками, всіляким начинням. Поруч світили круглими боками в'язанки цибулі, часнику, моркви. Штукарі брали до рук ку'льки і вкотре витончували свій хист та викручували різні фіглі, готуючись до сьогоднішнього дня. Гелготали гуси, рохкали свині, кудкудакали кури. Цю ринкову ідилію розгойдав королівський гонець, чи герольд¹², який, мов сніг на голову, з'явився тут у цю ще не пізню годину. Він гучно сурмив у сурму й повторював уже відому для міста вість:

— Усім! Усім! Усім! Уже сьогодні, п'ятого лютого, на честь заручин принцеси Ізабелли та угорського короля Яноша Запольї і на честь весілля князя Острозького та Беати Косцелецької відбудеться довгоочікуваний турнір. Усім! Усім! Сьогодні — турнір! Не для лихих намірів, а для засвідчення приязні до королівського двору та відданості його величності королю Сигізмундові I та її величності королеві Боні! Турнір для вірного народу! Для наших прекрасних дам! У турнірі бере участь його величність, коронований принц Сигізмунд II Август та його світлість князь Ілля Острозький. Усім! Усім! Усім! Сьогодні відбудеться довгоочікуваний турнір! — лунало містом.

Турнір для Кракова — величаве свято! Найбільше на нього чекали лицарі — вічні воїни, спрагли і в мирні часи доблесті й честі, відваги та подвигів. Їх виривала зі сну нестерпна жага перемоги й слави, вина й спокус. Їх манили солодкі серця чарівливих красунь та медові вечори під зорями перемоги.

День починався з кляшторного¹³ передзвону. Ліс прапорів оповивав храм: кожен учасник турніру прибував на месу зі своїми побратимами. Спереду в костелі на різьблених стільцях сиділа придворна знать. На обличчях не було й сліду неспокою. Але таємний неспокій проявлявся

шелестом вуст мужніх лицарів: кожен вимолював у Всевишнього захисту й перемоги. Та об когось мусять ламатися ланці. Це знали всі.

Після меси і звуків труби учасники турніру поспішили до помешкань, щоб скоро у своїх розкішних лицарських обладунках впасти в палкі очі спраглої видовищ публіки. Зброєносці та юнкери готували коней і кіраси¹⁴. Люд уже чекав на святковий хід.

Пишна процесія, мов висока вода, пливла містом. Натовп, наче хвиля, ринув на вулиці. Збігалися городяни, щоб глянути на розкішне дійство, відчинялися вікна помешкань, двері крамничок і серця краків'ян. На дужих конях, накритих барвистими попонами з гербами родів, вулицями просувалися мужні лицарі, одягнені в коштовні лискучі обладунки. Вітер бавився пір'ям на їхніх шоломах, голосно клацали сталеві заборолла¹⁵, виблискували на сонці дорогі обладунки, гойдалися при боці в інкрустованих сріблом чи вбраних в оксамит піхвах мечі зі стрічками. Навкруги майоріли прапори й герби. Попереду — герольди, судді й трубачі у своїх чорних лискучих нарядах і пишних беретах.

Зброєносці в коротких білих камзолах із вишитими гербами крокували побік своїх коней. Обруч ступали слуги, тримаючи срібні віжки. За ними — шляхетне товариство, чоловіки, жінки, діти в ошатних одежах, купці, ремісники, банкіри, цеховики й просто цікавий люд, який любить такі okazji. Насторожено фиркали коні від хмелю щасливої публіки. Спрага видовищ неслася Краковом і підхоплювала кожного, хто її чув.

Сонце лоскотало вкриту кригою Віслу, яка, мов загублена стрічка, вигиналася під мурами Вавеля. Гойдалося у вітті засніжених дерев, сміялося в шибках кам'яниць та дерев'яних будиночків. Краків в обіймах свята! Навколо гомоніли зіваки, кидаючи оком то на чотирикутне ристалище¹⁶, обнесене дерев'яним бар'єром, то на лавки й лоджії, то на дашки й намети. Збіглося безліч люду: краків'яни, селяни, музиканти, штукарі, акробати, комедіанти, блазні... Неподалік, трохи далі до дороги, — столи та напинала. Звучали лютні й віоли, флейти та шоломії.

Поміж рядами проходились повагом пані й панночки, намагаючись перевершити одна одну дорогими сукнями, тісно підперезаними таліями, вишитими рукавами чи спідницями-дзвіночками. Їхні голови

прикрашали модні капелюшки з вишуканими крисами чи гостроверхі капелюші із шлейфами зі східних майже прозорих тканин, шовкові та оксамитові чепчики, пишні берети і золоті сіточки, які полюбляла Бона. Неодружені панночки переплітали коси шовковими стрічками. Бо турнір — не тільки радість, а й показ моди.

Уже готувалися до ходзонів¹⁷ святково вбрані танечники. На дерев'яних трибунах навколо ристалища густими рядами сиділи пані та панночки — зорі на небі слави. Заради них мужні лицарі рвуться у бій! Рокотали трибуни під маєвом стягів. На парапеті, прикрашеному килимами, сиділи високоповажні шляхтянки. У найпишнішій королівській лоджії — королева Бона Сфорца з прислугою. Поруч — княгиня Беата Острозька. Біля роздільної смуги стояли стражі порядку та бойові судді з довгими жердками, готові в будь-яку мить розборонити учасників турніру.

Ряхтів на сонці свіжий пісок. Смуга з роздільною стінкою прокладала межу між стукотом дружніх сердець достойних звитяжців. Уже за кілька хвиль по обидва боки лицарі мчатимуть навстріч один одному. Бона гордо окинула оком арену й не видавала хвилювання. У слави немає страху, є тільки впевненість у перемозі. Зате тривожно сплітала руки Беата.

Перед очима княгині Беати пробігали миті, коли вона оглядала спорядження Іллі (коштує цілий маєток!), бачила, як одягали його коня до турніру: клали на шию й зашийок опони зі шкіри та льону, припинали коневі залізну кольчугу з гербом Острозьких, закриваючи очі, щоб, бува, не злякався в бою. Як надихав її «Герб роду Острозьких», до якого тепер належала вже і вона — княгиня Беата Острозька.

— Чи не боїтеся ви, княгине, за свого лицаря? — шепнула на вухо Беаті одна з придворних дам.

— Усі ми обожнюємо наших мужніх лицарів! А страх — то не наш поплічник! — підвела вгору підборіддя Беата.

Світ сколихнули звуки лютні, вишиковувалися ряди танечників. Розпочалися ходзони.

Краєчком ока було видно місцину, де чекали на вихід лицарі. Спробуй упізнай їх в обладунках, коли вже цокнуло забороло! Тепер їх можна впізнати лише за гербами. Герольди давно вже все звірили

у книзі гербів. У турнірі все передбачено. Перевірено списи на насічки для зламів, які при зіткненні мають кришитись на друзки. Бо така вже ця гра справжніх лицарів — не скалічити, а стати звитяжцем.

Беата Острозька не переставала сплітати руки. Здається, вона навіть не помітила, як перші три пари звитяжців завершили бій. Щойно слуги встигли чистенько прибрати ристалище від надкришених списів після перших боїв, як трубачі піднесли догори свої сурми й подали сигнал для двох основних гравців турніру.

На арену ступив герольд із жезлом миру. За ним ішли герольд-майстер із маршалами, зброєносцями та пажами. Суддя в одязі лицаря врочисто здійняв догори руку. Публіка стихла.

— «Його світлість князь Ілля Острозький», «Його величність коронований принц Сигізмунд II Август», — здійнялося, мов крила над Вавелем. Натовп зірвався оплесками.

Першим на ристалищі на могутньому гордому коні блиснув сріблом кіраси та шоломом зі страусиними перами й Беатиною хустинкою князь Ілля Острозький. У руках — ланець, на ногах — чорні рейтузи та чоботи зі срібними шпорами. При боці — шабля у срібній піхві. Кінь у розкішній синій попоні з вишитим золотом родовим гербом Острозьких. За ним — двоє воїнів у кольчугах.

Слідом на міцному коні засяяв золотом Вавеля Сигізмунд-Август. Міцно тримаючи ланець у руках, він здіймався у високому сідлі й майже стояв у стременах. Сонцем відсвічувала золота кольчуга. При боці шабля й кончар¹⁸ у золотих піхвах. Красувався кінь у дорогих обладунках, на ньому пишніла червона попона із гербом Ятеллонів. На голові у володаря красувався шолом із бурелетом¹⁹ та червоним пір'ям і маленькою хустинкою його матері — королеви Бони. Сьогодні саме вона, королева з роду Сфорца, була його ангелом-охоронцем. За коронованим принцом виїхала на конях королівська свита з гербовими попонами. Навколо крутили свої кола акробати, кидали в небо кільця та кульки меткі штукарі, натовп не вгавав від овацій:

— Хай живе його величність Сигізмунд-Август!

— Хай живе його світлість князь Острозький!

Вони стояли один проти одного кожен на своїй стезі в цім поштивім і величавім спектаклі, у танці над прірвою, де відвага меди не п'є.

Звук ріжка сколихнув простори над Віслою. Принц міцно тримав у руці ланець. Він цілився в крайчик плеча, у груди, в руки. Ілля готував реванш. Коні не бачили світу, лиш срібло кольчуг. Серце знало, що це не бій ворогів, а битва друзів. Блищала на сонці кіраса, іржав переляканий кінь. Трималися пальців ланці, око карбувало удари, що торкались бездушних кірас, випрямлялися плечі й ноги, коні міцно держали вершників, аж поки Ілля від удару принцового ланця не крутнувся у сідлі, мов залізна рибина, хапнув за коня, за повітря і, наче підбитий залізний птах, під вагою кіраси скотився додолу.

Беатине серце стиснулось у кулак: «Бона Сфорца і це передбачила». Назирачі стрімголов підхопили князя Острозького і зняли з голови шолом: «Живий, ваша світлосте!»

Хоча герольди й маршали ще збирали голоси присутніх, щоб визначити переможця останнього бою, всі вже знали, що ним є його величність Сигізмунд-Август. Саме це за кілька хвилин оголосив суддя.

— Хай живе його величність коронований принц Сигізмунд-Август, — неслося звідусіль! Натовп аплодував і свистів від радості, вітаючи свого повелителя: — Хай живе його величність Сигізмунд-Август!

Сигізмунд-Август повагом приступив до королеви й поклонився їй:

— Цей турнір був для вас, сонцесяйна володарко Вавеля!

Бона ступила крок до Сигізмунда-Августа і простягнула йому шовкову шаль як знак визнання:

— Вітаю, ваша величносте! Слава Сигізмунду-Августові!

Принц символічно схилив перед королевою голову:

— Щиро вдячний вам, ваша величносте, за надану мені честь. Хай живе королева Бона!

Королева Бона Сфорца світилася сонцем. Вона — велика режисерка цього спектаклю — не помилилася!

І був домурований ще один камінь до маєстату королівського двору. І зростали та більшали сходи його сили. Бона знала: про цей турнір ще довго рокотатимуть вітри слави! «Хай живе майбутній король Сигізмунд-Август, її син!» — гордо несли його крила звитяжця, який потопав в оваціях. Бачив би батько король Сигізмунд I! Та в останні роки в нього змаліла сила, і він уже давно не вчашав на такі дійства.

Бона Сфорца відала, де лежить ключ до перемоги, і знову влучила в яблучко.

3. Помирати не хоче ніхто

10 серпня, 1539 рік. Остроз

— Як ти, Ільку, — Беата поклала руку на чоловікове чоло. — Вже краще?

— Краще, Беатко, — прошепотів Ілля.

— Лікар казав, що ти скоро одужаєш, — погладила його щоку.

— Лікар краще знає, — погладив її руку Ілля. — А що робить наш спадкоємець? — спробував посміхнутися кутиками вуст.

— Чекає, щоб татко одужав, — взяла руку Іллі і поклала собі на живіт. — Чуєш? Спить і чекає.

— Мусиш про нього дбати, Беатко. І про себе теж, — промовив слабким голосом. — А за мене не хвилюйся: Острозькі живучі.

— Ось — випий ці пігулки. Лікар казав, щоб я стежила, як приймаєш ліки. Тоді швидше одужаєш.

Беата поклала Іллі на язик дві маленькі пігулки і піднесла до його губ склянку з водою.

— Дякую, любя, — ковтнув Ілля і зайшовся кашлем. Беата знову подала води.

— Зараз прийде лікар.

Був спекотний серпневий день, наче літо ще й не збиралося передавати свої віжки осені, хоча небо вже було синішим і глибшим, ніж кілька днів тому. Покої літнього палацу досі тримали ранкову прохолоду. Князь Ілля Острозький лежав на високих подушках і важко дихав. Біля нього сиділа служниця Матильда, щоразу змінюючи на чолі мокрі компреси.

Ось уже котрий місяць Ілля ніяк не міг відійти від турніру. Не ланець Сигізмунда-Августа, а важкі кіраси поранили князеве тіло, коли впав із коня, казав лікар. Тепер надія на Бога.

Лікар присів біля хворого. Він обстежив його очі та горло, промацав живіт, зміряв гарячку, відтак довго призирався до пляшечки з уриною. Опісля приклав вухо до його грудей і пильно вслухався в княже тіло.

Далі склав свої медичні інструменти в шкіряний напівкруглий куферок²⁰ і глянув на хворого.

— Ну як? — не зводив очей із лікаря Ілля.

Той наче не почув запитання, тільки покволом потер бороду:

— Чи ретельно приймаєте ліки, ваша світлосте?

— Так. Княгиня сама щодня приносить їх, — важко дихав князь.

— Добре, — витер чоло лікар.

— У мене є шанси на одужання? — зашелестіли тривожні уста.

— Аякже! — затнувся лікар. — Шанси завжди є.

Княгиня Беата чекала біля дверей. На її серце насувалася негода. Щойно лікар покинув князеві покої, княгиня стурбовано глипнула йому в очі й побачила в них дно смутку. Вона оторопіла.

— Як почувається князь, лікарю? — шукала п'ятого кута Беата. В її голосі не було нічого, крім розпачу.

— Мені шкода, княгине, — краєв серце лікар. — Не знаю, чим вас потішити, — наче міряв лозиною.

Княгиня тліла душею.

— Ще тиждень тому мені здавалося, що князеві легшає, — різав по живому лікар. — Чи ретельно князь приймає пігулки і краплі?

— Так, — стонула плечима Беата. — Чи ви маєте, пане лікарю, якість поради? Чи ліки? — вже не знала, яким ліктем світ міряти. У неї надірвалося щось усередині й здригнулася під ногами земля.

— Його світлості потрібний спокій, надія на одужання й пильне приймання ліків. Ще спробуйте дати цю мікстуру й бальзам. Усе в Божих руках. Якщо буде гірше, присилайте карету. Відразу приїду, — залишав Беату Острозьку саму з її тягарем лікар.

І падали зорі в криницю суму. І виходили з берегів води Вілії. У цю мить княгиня була ладна переміряти світ п'ятами, лиш би знайти порятунок для Іллі. Та чим зарадиш?!

Після того як камеристка Софія зачинила за лікарем двері, княгиня Беата ступила до чоловікових покоїв. Матильда все ще сиділа біля князя. Його очі були заплющені, важке дихання було чути аж до дверей. «Заснув», — промовила княгиня про себе й тихо зачинила двері.

Беата вже звикла до Острога. Правда, бувало, досі розглядалася довкола, чи не потрапить на очі щось таке, до чого ще не торкалася

поглядом. Вона твердо почувалася тут господинею й правительською, повелительською й можновладцею.

Вона навчилася любити це давнє руське місто — колиску її чоловіка, яке колись належало онукові Ярослава Мудрого — Давидові. Острог був оточений височенними мурами з вежами, ровом і валом, що ніхто чужий носа не встромить. Поблизу Острога — оборонні городища — перша, друга й третя лінії, які проходили через різні села. Вони стримували небезпеку зі сходу, хоча тепер було невеличке затишшя від нападів татар.

Саме завдяки цим укріпленням тридцять літ тому батько Іллі, Великий гетьман литовський князь Костянтин Острозький, розбив величезне татарське військо. Він узяв у полон багацько воїнів і оселив їх у передмісті, де ті вже завели сім'ї, мали власне правління й мечеть. Серед них були й такі, що заходилися брати русинські ймення, щоб бути ближчими до русинів²¹ і до Острога: Яско, Миса, Богдан.

Центром міста був Ринок, де завжди гамірно. Щодня тут примощувалися вози та мандрівні халабудки, біля них розкладали кошелі й козубки, діжі та кадібки. Невидимими хмарками перепліталися запахи масла і меду, вина та квасу, яблук і сливок, вплетених у тугі коси цибулі й часнику, витали аромати духмяного зілля, тютюну й маку. Тут проходилися й пробігали панянки з тендітними парасольками, служниці з набеханими кошівками, пани з запихканими файками, старенькі з ковінками, матусі з маленятами, бідаки з вітром у кишнях.

Від Ринку відходило декілька вулиць: Низька, Гнила, Старожидовська, які простягалися до Новожидовської, Заріцької й вели у бік Луцької брами. Від Луцької вулиці у два боки розходилася Красна гора, вгору за якою підіймалася вулиця Пречниця. З іншого боку до Ринку прилягала вулиця Зарванська, що впиралася у Татарську браму.

Від Татарської брами до Плескачєвого моста й річки Старої Вілії розкинулося Зарванське передмістя. Саме тут, на Зарванах, де стояла татарська мечеть, звели свої помешкання татари та хизники — бійці татарської кінноти, елітна придворна корогва Острозьких, яка була ескортом князя. При повному параді воїни були вдягнені в сталеві сегментовані панцирі. На ногах — міцні чоботи зі шпорами. Шаблі й кончарі — у чорних піхвах. У руках прапори з гербом дому

Острозьких. Вони сиділи в сідлах із довгими попонами. Попереду прямували барабанники й трубачі. Такі дієства ще більше возвеличували високість князя в очах короля, а також в очах його підданих та «дружелюбців».

Неподалік Татарської вулиці була глибоченна криниця із магічною водою: хто її пив, того не вражали ворожі стріли. Тягнувся люд до рятівної води, щоб уберегтися від напасті. І княже військо з тих вод пило: Божа десниця — і в землі, і в небі. Неподалік від неї була аптека єзуїтів. Розповідали, що ліки готували саме на цій воді, тому й були помічними. Інші ж казали, що саме єзуїти поблагословили воду, і з того часу вона отримала небачену досі силу.

Відразу за Зарванською брамою примістилися найбільш заселені передмістя Заріччя і Залужжя за монастирем. З іншого боку замку розляглося велике передмістя Острога — Загороддя, яке починалось від долини, що сягала Луцької брами. Воно розтяглося аж до Загородських воріт, Бельмажу, Хорнощі й до Межиріча. Тут стікала весняна вода із назвою Невістка, що неслася аж до ставів. У цьому місці проживали важливі слуги князя — садівник, кухмістер, пекарі, рибалки, гармаш, два замкові воротні, машталір²² і священники. Перед замком на Загородді були стайні, конюшні та пекарня. Багато містян мешкало вздовж міської стіни і на Заваллі.

Князі дбали і про віру своїх підданих, будували для них церкви. Тут була Микільська церква, закладена ще князем Данилом Острозьким, а також Преображенська та Воскресенська, монастир Чесного Хреста, Божі храми Іоанна Богослова та Параскеви-П'ятниці, Бориса і Гліба та Онуфрія. Слуги Острозьких найбільше полюбляли Успенську церкву, що стояла біля єпископського двору в нижньому замку.

Коли в Острозі дзвеніли дзвони, завмирало серце. Бо серед них був один, що плакав і співав. Острожани розповідали, що ливарник додав у нього срібла, щоб звук був найдзвінкішим у князівстві. Інші подейкували, що він ще й кинув у дзвін свою дочку, яка мала чудовий голос. Відтоді дзвін не переставав ні плакати, ні співати.

Беата вже об'їздила каретою всі вулиці Острога, відвідала всі церкви, знала портрет кожного князя із родинної галереї Острозьких. Тепер і вона стала частиною їхнього роду.

Острозькі — славний княжий рід полководців, дипломатів та зодчих. Надійним підмур'ям їхнього роду став правнук Данила Галицького — Данило Острозький, перший Острозький князь — князь на Турові, Холмі та Острозі. Саме він дві сотні літ тому розбив на землях Волині війська короля Казимира Великого.

Острог став їхнім родинним гніздом ще за князя Федора Острозького, намісника Луцького князівства, який отримав місто у спадкове володіння від короля Владислава Ягайла та князя Вітовта. Згодом Федір постригся в ченці і вже як Феодосій спочив у печерах Києво-Печерського монастиря. За ним пішла в черниці і його дружина Агафія.

Їхній син Василь Красний розбудовував навколо Острога оборонні стіни, звів кілька православних монастирів. На Замковій горі князь розпочав спорудження Богоявленської церкви, та не встиг довести справу до кінця: через татар мусив дбати про оборонні укріплення.

Дбав про Острог і син його Іван Острозький — переможець у битвах із татарами, який заклав монастир і храм Святої Трійці. Та найбільшої слави Острозьких нажив батько Іллі Костянтин Іванович, знаний гетьман Великого князівства Литовського, який прославився у шести десятках битв із татарами. Йому належав тріумф у борні з московитами під Оршею, після якого він і добудував Богоявленську церкву, звів інші церкви, добродіяв для бідних і немічних, почитав освіту, навіть став надійним плечем у зачині Франциском Скориною друкарні у Вільні. Острог як родинне гніздо батько залишив у спадок старшому синові Іллі. Йому і перейшли батькові намісництва. Шануючи заслуги гетьмана, король визнав право Іллі стати старостою вінницьким і брацлавським.

Острог завжди був гордістю дому Острозьких. За розмахом крил він стояв відразу після Львова, Києва, Білої Церкви та Кам'янець, а за красою був перлиною в мушлі Волині. Його мешканці були вірні князям і уповали на них, бо жили в непевні часи воєн і наскоків татар.

Тут мешкали волелюбні, горді, співочі, меланхолійні, лагідні, мрійливі, іноді до краю вперті та завжди до безтями вродливі, що аж збивало з пантелику, русинки й русини, гордовиті, зарозумілі, недоступні, непокірні, вабливі, граційні й шляхетні польки та поляки, поціловані сонцем у лик чорноокі турки, запальні, голосні, енергійні

темночубі волохи, закутані в пишні тюрбани незламні та вільнолюбні чорноволосі вірмени, причіпливі й надокучливі, але вродливі та вогнисті цигани, легкокрилі й мов з каменю тесані греки, звитяжні й неподатливі московити та серби... Яке розкішне розмаїття народів, яка неповторна мозаїка відчуттів!

Та який Острог без здібних до рахунку та вмілих до гендлю євреїв, що мешкали на Старожидовській і Новожидовській вулицях і навіть мали свою школу Талмуду та синагогу. Подейкували, що ту синагогу не брали ні вогонь, ні кулі. До Острога їх люб'язно запросила князівська родина ще двісті років тому, поклавши в їхні долоні ремесла й торгівлю. Вони варили мед, горілку та пиво, майстерно витинали ножицями нові фасони суконь та кафтанів, вправно вистукували молотками, підлатуючи сап'янові чобітки, вважалися ладними римарями і сагайдачниками, кушнірами та шаповалами, згодом орендували млини та шинки, були спритними лихварями і збирачами мита. Завзяті й тямкі, укупі зі своїми підмайстрами, вони знали шану кожному мідякові і вміли успішно провадити всі свої справи. І для дому Острозьких це була добра вигода.

До Острозького замку вів єдиний шлях через Луцьку браму, яка надійно зачинялася на ніч. Їхали дорогою попри Ринкову площу, неподалік від якої розкинулися домівки вїйта, лікаря, аптекаря, золотаря, дзигарника, майстерні та помешкання заможних містян. Відтак повертали на Першу перед замком острозьку вулицю (Беата любила цю назву за слово «Перша»), перегодя прямували попри будинки острозьких багатіїв, купців, торговців аж до замку. Височенний мур, великий рів з водою, підвісний міст, брама до княжого двору — Беата вже із заплющеними очима знала кожен вигин дороги, кожен її клаптик.

Сам замок із товстелезними непідступними стінами прилягав до захисного муру. З його веж та бійниць було видно всі околиці. Біля підніжжя замку було три млини, броварня і винокурня. Відразу ліворуч за брамою красувалася не тільки на ціле місто, а й на всі околиці висока й пишна Богоявленська церква із п'ятьма банями — усипальниця роду Острозьких. Щоразу, коли княжа родина із придворними прямувала на службу Божу, дзвони церкви було чути на всі ліси й доли.

— Славний і міцний наш замок, Беатко! — щоразу повторював Ілля, коли дивився на дужі мури. — Тепер ти його володарка.

На браму замку споглядала могутня оборонна споруда — кам'яна вежа з бійницями і складами зброї й амуніції, лицарських панцирів, одягу, кінської зброї та «скарбницею мінованою», де коштовними нажитками були й книги. У цейхгаузі²³ замку зберігали порох, олово, селітру, сірку, гаківниці та різного калібру й розмірів гармати. Комори тріщали від запасів квасу, меду, борошна, м'яса, різних овочів, фруктів, хмелю, оцту, воску, квашеної капусти. Попри мури тулилися помешкання придворних, челяді, кузня, конюшня, літня кухня із замковою пекарнею, за ними — сад.

До одного з мурів у глибині двору прилягала вежа Мурована у три яруси з глибочною кам'яною студнею (подейкували, що там крилися від некняжого ока підземні палати і була таємна лазівка, через яку можна втекти аж далеко за Острог). Біля неї — зимова кухня, кімнати для слуг. На верхньому ярусі, куди знадвору вели високі дерев'яні сходи, була врочиста зала для прийомів, важливих розмов, концертів та вишуканих зустрічей із князями, відомими містянами. (У разі нападу ворога сходи завжди можна було зруйнувати. Тоді до вежі вже ніхто не міг доступитися.) Від неї відходили робочий кабінет князя, його покої, канцелярія та гостьові кімнати. На самісінській горі — княжі покої з терасами. Світлиці, зали, галереї, каміни в білому камені, печі в зелених та голубих кахлях, ліхтарі та канделябри в сріблі й золоті, вікна у венеційському склі. На порозі — гостинність, у кожній дециці й великості — маєстат княжого роду.

Поруч стояв літній дерев'яний палац. На нижньому ярусі — залець для невеликих прийомів. Тут також збиралися придворні й челядь для обговорення важливих та насущних справ. Поруч улаштовано світлиці для гостей. Нагорі — чоловічі й жіночі князівські покої з виходом у кімнати камеристок (ті завжди мали бути під руками), купальня, відпочивальня і тераса під дахом. З тераси було добре видно ліс, куди князівська родина охоче подавалася на полювання, поле для міських гулянь і місце, де зводилися ристалище для турнірів, а також невисока будівля та поруч із нею — всі оснастки для змагань зі стрільби з лука. Князі жили «на дві руки»: шукали тепло чи прохолоду то у вежі Мурованій, то в дерев'яному палаці. Та все залежало від літ і зим, від

ridmi
ТВІЙ УЛЮБЛЕНИЙ КНИЖКОВИЙ

КУПИТИ